

PITANJE NOŠENJA FEREDŽE/ZARA U RASPRAVAMA BOŠNJAČKIH TRADICIONALISTA I MODERNISTA U 20. STOLJEĆU

Ejub VELIĆ

Sažetak

Početak 20. stoljeća, dolaskom Austro-Ugarske vlasti u Bosni i Hercegovini pitanje školovanja muslimanske ženske djece otvorit će vrata pedesetogodišnjoj raspravi među bosanskohercegovačkom ulemom o islamskom načinu odijevanja. Ta rasprava zahvatit će sve slojeve bosanskohercegovačkog društva, a najvažnija dilema pred kojom će se naći bosanskohercegovačko društvo jeste: da li dozvoliti da muslimanska ženska djeca idu u školu i da zbog toga otkriju lice ili da budu pod feredžom/zarom i da ostanu kod kuće. U ovoj javnoj debati među bosanskohercegovačkom ulemom došlo do je razilaženja u stavovima. Tako imamo: tradicionaliste koji su dali prednost vjerskom pravu nad obrazovanjem tako što su smatrali da je odjeća temeljni simbol vjere i da je to vanjsko obilježje vjere, zatim svjetovne moderniste koji su dali prednost obrazovanju jer su konstatovali da pokrivanje nije ispunilo zadatak očuvanja morala i smatrali su da predstavlja zapreku prilagođavanja "novom vremenu" i imamo vjerske moderniste koji su nastojali iznaći kompromisno rješenje kojim će zadovoljiti islamske principe i ženino pravo na obrazovanje. Pitanje nošenja zara/feredže u raspravama rezultirat će rješenjem idžtihadskog karaktera u skladu novog vremena. I na kraju, kada je u pitanju ova rasprava posljednju i odlučujuću riječ na ovu raspravu dat će socijalistički režim u Bosni i Hercegovini koji će nametnuti zakonsko rješenje o zabrani nošenja feredže/zara 29. IX 1950. godine.

Ključne riječi: otkrivanje muslimanke, feredža/zar, islamsko odijevanje žene, bosanskohercegovačka ulema, tradicionalisti, svjetovni modernisti, vjerski modernisti, debata.

Uvod

Ovim tekstom želim da predstavim historijski tok rješavanja pitanja pokrivanja lica kod muslimanke o kojem je vođena javna rasprava u prvoj polovini 20. stoljeća među bosanskohercegovačkom ulemom. Debatu koja se vodila među bosanskohercegovačkom ulemom po pitanju islamskog odijevanja žene možemo podijeliti u tri vremenska perioda.

Prvi period od 1878. godine do kraja Prvog svjetskog rata

Prva rasprava po pitanju nošenja feredže javlja se u vremenu Austro-Ugarske vladavine u Bosni i Hercegovini. Povod ovoj raspravi je donošenje Zakona o obaveznom osnovnom školovanju. Godine 1911., u bosanskom saboru bošnjački zastupnici, izuzev Hamdije Karamehmedovića, Šefkije Gluhića, Bašagića i hafiza Ahmeda Mehmedbašića, insistirali su i izglasali odredbu na ovaj Zakon da školovanje nije obavezno za muslimanku žensku djecu.¹ Razlog tog izuzimanja jeste bojaznost da će ženska muslimanska djeca učeći i miješajući se sa ostalima otkriti lice, skinuti feredžu i "poćafiriti se". Tako se postavilo pitanje da li nositi feredžu i ostati kod kuće ili skinuti feredžu i ići u školu, ta dilema je razlog javljanja javne rasprave u bosanskohercegovačkom društvu. Pomena vrijedan događaj je polemika između političara Hamdije Karamehmedovića² koji se zalagao za obrazovanje muslimanke i Sofije Pletikosić³ ("Safija -hanume") koja je odbacivala potrebu obrazovanja i romantičarski veličala status muslimanske žene.⁴ Ona je u brošurama⁵ i člancima tražila "milost" za muslimansku ženu. Ta njezina milost sastojala se u tome da se muslimanske žene spase od civilizacije u koju bi je uvuklo školovanje, da se ona zadrži pod feredžom i da ostane, kako ta vajna učiteljica kaže "u mirnom patrijarhalnom životu" u kojem se ona tako dobro

osjeća.⁶ To je sadržina brošure Sofije Pletikosić čiji je stav naišao na svesrdno odobravanje i pomoć čaršije i reakcionarnog muslimanskog vodstva. U ovom periodu preovladavala su tradicionalistička shvatanja po tom pitanju.

Drugi period od 1918. do 1946. godine

U drugom periodu u javnim raspravama oko "otkrivanja muslimanke" učestvuje veći broj bošnjačke inteligencije kako vjerske tako i svjetovne.

Pitanje "otkrivanja muslimanke" bilo je dio šire rasprave o poboljšanju položaja žene u društvu, uključujući njeno obrazovanje, mogućnost zaposlenja jer žena pod feredžom nije se mogla školovati osim u ženskim školama vjerskog tipa, niti se mogla zaposliti u fabrici. U ovim raspravama nije postignut koncenzus i došlo je do polarizacije muslimanske javnosti:

a) Svjetovni modernisti

U ovoj grupi muslimanskih intelektualaca glavno mjesto pripada Dževad-begu Sulejman-pašiću koji je krajem decembra 1918. godine u vlastitom izdanju štampao brošuru *Muslimansko žensko pitanje – jedan prilog njegovom rješenju*, u kojoj je po prvi put javno iznesen zahtjev da muslimanka otkrije lice. Konstatujući da pokrivanje nije ispunilo zadatak očuvanju morala, da predstavlja zapreku prilagođavanju "novom vremenu" i glavnu branu napredovanja muslimana, zatražio je od sunarodnika i istovjernika da mijenjaju svoje običaje ugledajući se pri tome na ruske, egipatske i indijske muslimane.⁷ Ulemi i inteligenciji je zamjerio što nisu bili u stanju da ponude modernu interpretaciju Kur'ana i šerijata. Bio je jedan od osnivača organizacije naprednih Muslimana pod nazivom "Reforma". Cilj ove organizacije bio je promovisanje one nošnje koja do tada nije bila uobičajena kod muslimana, kao što su šešir i otkrivanje Muslimanke. Međutim, "Reforma" nije zadobila ni podršku većine svjetovne inteligencije, a kamoli širokih narodnih masa, te je ubrzo obustavila izdanje svog glasila. Vjerovatno je jedan od glavnih razloga odbojnosti prema

¹ Glasnik VIS, br. 8-10/1950, str. 300-301.

² Dr. Hamdija Karamehmedović, *Odgovor na pisma "Safije" hanume*, Naklada Zemana, Sarajevo, 1911.

³ Učiteljica iz Novog Sada, pod pseudonimom Safija-hanuma.

⁴ Fikret Karčić, *Društveno-pravni aspekt islamskog reformizma*, Sarajevo, 1990., str. 202.

⁵ Sofija Pletikosić, *Polemika o emancipaciji žene u odbranu muslimanskog ženskinja*, Naklada spisateljke, Opatija, 1911.

⁶ Fatima Žutić, Sofija Pletikosić, Safija-hanuma, *Rasprava o emancipaciji i školovanju žene muslimanke*, Glasnik Rijaset-a IZ-e u BiH, br.7-8, str. 651.

⁷ Dž. Sulejmanpašić, *Muslimansko žensko pitanje – jedan prilog njegovom rješenju*, Sarajevo, 1918., str. 13.

reformistima bio zagovaranje uvođenja šešira i otkrivanje lica Muslimanke što je doživljeno kao direktni udar na vjersko biće Muslimana.

Godine, 1931., M. Begović se uključio u ovu raspravu sa brošurama⁸ u kojoj je iznio određenu šerijatsko-pravnu argumentaciju za proces emancipacije muslimanske žene. Međutim, brošura je izazvala brojna reagovanja tradicionalnih šerijatskih pravnika koji su mu prigovarali za nedovoljno poznavanje fikha, te služenje neautoritativnim zbornicima nehanefijskih pravnih škola.⁹

b) Vjerski modernisti

U krugu vjerskih modernista isticali su se Salih-beg Bakamović (1889- 1936) poznat kao pisac i prevodilac više radova o reformizmu, emancipaciji muslimanske žene, zatim Šukrija Alagić (1881- 1936), ali glavni i najistaknutiji alim ovog perioda je resul-ulema Mehmed Džemaludin Čaušević (1913-1930). Od samog dolaska na položaj vjerskog poglavara istupio je sa stavovima koji su odudarali od načina mišljenja tradicionalne uleme.¹⁰ Prvu buru u muslimanskoj javnosti izazvale su njegove izjave koje je dao dopisniku "Politike" 9. 12. 1927. i njegov istup na konferenciji muslimanskih intelektualaca u "Gajretu" 6. 12. 1927. godine. U ovim istupima resul-ulema, M. Dž. Čaušević, kao tumač vjerskog zakona, dao je mišljenje da se islamsko pravo ne protivi otkrivanju lica žene i da ne krši vjerski propis musliman koji nosi šešir umjesto uobičajenog fesa. Na ove reisove stavove uslijedile su oštre reakcije tradicionalističkih krugova.¹¹ Sarajevski džematski medžlis, podržan mjesnim odborom JMO, zatražio je od resul-uleme da ovu

izjavu demantuje ili da odstupa sa položaja. Također, zatraženo je sazivanje Hodžinske izborne kurije na kojoj će se razmatrati posljedice reisovih izjava. Polemika oko ovih reisovih izjava okončana je izjavom (Takrir) Hodžinske izborne kurije koja je donesena 10. VII 1928. godine. Odluku je potpisalo 29 islamskih učenjaka iz Bosne i Hercegovine, među njima i šest muftija.¹² Na prvom mjestu u Takriru se ističe da je dužnost muslimana u vjerovanju i praksi slijediti šerijatske propise prema autoritativnom tumačenju hanefijskih imama. Izdavanje fetvi spada u dužnost muftija, a u slučaju spornih pitanja resul-ulema može samo savjetovati anketu iz hodžinskog i svjetovnog staleža. U pogledu otkrivanja lica muslimanke, zauzet je donekle kompromisan stav. Rečeno je da žena može otkriti lice i pesnice ruku pred stranim osobama ukoliko je potpuno sigurna da to neće pobuditi strasti. Ukoliko sumnja, i to će biti pokriveno, osim u slučaju šerijatom priznate nužde (liječnički pregled). U tu nuždu ne spadaju, kaže se, protušerijatski narodni običaji, zahtjevi mode i koketerije, te težnja za srođavanjem (unificiranjem) sa našom inovjernom braćom po krvi i jeziku. Uz ova ograničenja, moralno jaka Muslimanka može se posvetiti obrtu, trgovini, studijama i svakom časnom zanimanju. Otkrivanje lica kao dopustivost ne smije se koristiti bez nužde u našim prilikama. Resul-ulema Čaušević izjavio je da Takrir usvaja, budući da taj dokument ne odbacuje njegovu glavnu misao u pogledu dopustivosti otkrivanja Muslimanke. Takrir je označio stišavanje rasprave o reformi muslimanskih vjerskih i društvenih običaja.

c) Tradicionalisti

Ovakvi nastupi modernističke uleme doveli su do reagovanja tradicionalista koji su nastupili sa idejama očuvanja i odbrane postojećeg islamskog mišljenja i prakse. Najpoznatiji predstavnici tradicionalizma bili su: Ali Riza Karabeg, Ali Riza Prohić, te krugovi oko lista "Hikmet" u Tuzli i "El-Hidaje" u Sarajevu. Iznijet ćemo njihove stavove u raspravi o islamskom odijevanju:

– Ali Riza Karabeg je mišljenja da je pokrivanje žene čaršafom, feredžom i sl. temeljni simbol islama, da je nalog sadržan u

⁸ Dr. Mehmed Begović, *O položaju i dužnostima muslimanke prema islamskoj nauci i duhu današnjeg vremena*, Beograd, 1931.

⁹ Vid. Adil Litfi Čokić, *Prikaz i ocjena rada g. Mehmeda Begovića o njegovom naziranju na islamsku ženu i njen položaj po islamskoj nauci izloženog u njegovoj knjizi*, Tuzla, 1931., str. 12, 30-32.; Ibrahim Mehinagić, *Osvrt na brošuru g. dr. Mehmeda Begovića "O položaju i dužnostima muslimanke prema islamskoj nauci i duhu današnjeg vremena"*, Sarajevo, 1933.

¹⁰ A. Bušatlić, *O "teseturu" i "hidžabu" (pokrivanju kod muslimanki)*, Novi Behar, br.7., 1928., str.104.

¹¹ Dio ovih reagovanja objavljen je na stranicama Jugoslovenskog lista: Omer h.Softić, *Otkrivanje muslimanki* br.10 (13.1.1928.), str. 6; *Otkrivanje muslimanki*, br. 14. (17.1.1928.), str.3, istup JMO protiv Resul-uleme, br.24. (27.1.1928.), str. 4.

¹² *Takrir*, ispred Džematskog Medžlisa H. M. Merhemić, "Bosanska Pošta", Sarajevo, 1928.

Kur'anu a način praktikovanja u Sunnetu, te prema tome nije riječ o običaju.¹³

– Ali Riza Prohić je iznio umjerenije mišljenje¹⁴ da je pokrivanje žene zasnovano na Kur'anu, Sunnetu i idžmau, ali da nije određena forma, te se može izabrati nošnja koja odgovara vremenu i respektuje islamske naloge (mantil i maramu). Također je smatrao da nema vjersko-pravnih argumenata za uključivanje muslimanke u javni život.

– U "Hikmetu" se veoma oštro reagovalo na sve pokušaje promjene tradicionalnog islamskog načina života.

– Glavna ličnost "El-Hidajniog" kruga bio je Mehmed Handžić koji je u polemikama koje je vodio istakao stav da je u islamu svako pitanje vjersko, bilo da zasijeca u vjerovanje, vjerske obrede ili pravne odnose. On je isticao značaj posebne nošnje muslimana kao vanjskog obilježja islamske vjere.¹⁵

Treći period od 1946. do 1950. godine

U ovom periodu, od 1947. godine organizovano se vode akcije za skidanje zara/feredže kod muslimanskih žena u kojima učestvuju društveno-političke organizacije i najviši organi i predstavnici IVZ-e na čelu sa tadašnjim reisul-ulemom Ibrahimom Fejićem. Tako je na drugom kongresu Antifašističkog fronta žena (AFŽ) Bosne i Hercegovine donesena rezolucija o pokretu Muslimanki za skidanje zara, a najviši organi IVZ-e su podržali ovu akciju. Vrhovni vakufski sabor IVZ u FRNJ, kao najviši predstavnički organ ove vjerske zajednice, na svom prvom zasjedanju u novoj Jugoslaviji 26. i 27. VII 1947. godine u Sarajevu je zaključio: "...nema vjerskih zapreka skidanju zara/feredže i Vrhovni vakufski sabor smatra da je to patriotska dužnost svakog muslimana da do kraja probudi svijest žene muslimanke, da oslobođena zara/feredže konačno krene u korak sa razvojem ostalih žena FRNJ."¹⁶ Isti stav je iznio i reisul-ulema Ibrahim Fejić u svom

¹³ Ali Riza Karabeg, *Rasprava o hidžabu (krivenju muslimanki)*, Mostar, 1928., str.6.

¹⁴ Ali Riza Prohić, *Šta hoće naša muslimanska inteligencija*, Sarajevo 1931.

¹⁵ M.Handžić, *Važnost vanjskih znakova sa šerijatskog gledišta*, El-Hidaja, III, br.6-7, str. 80-82.

¹⁶ Rezolucija Vrhovnog vakufskog sabora IVZ u FRNJ, *Glasnik VIS*, br.1-3/1950., str.19.

nastupnom govoru u Sarajevu¹⁷ pozivajući se na fetvu rektora El-Azhara iz 1937. godine. Dao je teorijsko obrazloženje tog stava u članku *Pokrivanje žene u islamu*, u kome je iznio tezu da "pokrivanje žene nije vjerski propis",¹⁸ te dodaje da je na osnovu tumačenja odgovarajućih kur'anskih stavova i historijskih okolnosti došao do zaključka da islam od žene traži pristojno odijevanje i moralnost.

Muđutim, nakon ove javne debate među bosanskohercegovačkom ulemom, koja je iznijela svoje stavove po pitanju odijevanja muslimanke, uslijedit će jedan jako težak događaj. Naime, socijalistički režim u BiH pristupio je donošenju ili nametanju zakonskog rješenja o Zabrani nošenja zara/feredže. U samom toku pretresa prijedloga ovog Zakona izneseni su stavovi najviših organa i predstavnika IVZ-e da pokrivanje žene nije vjerska obaveza, te se još jednom podsjetilo na stavove bivšeg reisul-uleme Čauševića da "šerijat ne zabranjuje muslimanki da ide otkrivena niti da joj propisuje neku naročitu nošnju i nakit."¹⁹ Ovaj Zakon je proglašen 29. IX 1950. i objavljen u "Službenom listu NR BiH".²⁰ Ovim zakonom je zabranjeno nošenje, prisiljavanje ili nagovaranje žena da nose feredžu/zar ili da na drugi način pokrivaju lice. Za samo nošenje feredže/zara predviđena je kazna od 3 mjeseca zatvora ili novčana kazna do 20 000 dinara, kao i za svako zahtijevanje da se ta odjeća nosi. Za prisiljavanje žena da tu odjeću nose ili za vršenje propagande u tom smislu predviđena je kazna lišavanja slobode sa prinudnim radom od 2 godine ili novčana kazna do 50 000 dinara. Sam zakon i način njegovog provođenja ostavio je duboke traume kod brojnih muslimanki odgajanih da nose ovu tradicionalnu odjeću. Tako je praksa potpunog pokrivanja muslimanke nestala u Bosni i Hercegovini.

Zaključak

Početak 20. stoljeća je period u kome je cijela bosanskohercegovačka javnost zahvaćena raspravom po pitanju nošenja feredže/zara kod muslimanki. Bosanskohercegovačka ulema

¹⁷ Nastupni govor reisul-uleme IVZ u FNRJ Ibrahima ef. Fejića prilikom preuzimanja menšure 12. IX 1947. u Sarajevu, *Glasnik VIS*, br.1-3/1950, str. 22. - 24.

¹⁸ *Glasnik VIS*, br. 4-7/1950, str. 99. - 100.

¹⁹ *Glasnik VIS*, br. 8- 10/1950., str. 295.

²⁰ Službeni list NR BiH, br. 32. (5. X 1950.), str. 427.

po pitanju da li je feredža/zar običajni ili vjerski propis podijelit će se na dvije oponirane strane: tradicionaliste i moderniste. Ovo pitanje će rješavati postepeno, tokom nekoliko decenija. U prvom periodu svaku vrstu novine bosanskohercegovački narod je smatrao nevjerničkom i bio je veliki broj tradicionalista koji su zagovarali očuvanje postojećeg statusa žene muslimanke (da bude pokrivena lica, u kući, da nema potrebe za emancipacijom) i u ovom periodu se javlja mali broj modernista koji nude novo razumijevanje ili tumačenje islamskog odijevanja muslimanke. U drugom razdoblju, između dva svjetska rata, učešće u raspravama uzima veliki broj bosanskohercegovačke inteligencije, kako vjerske tako i svjetovne. Glavna i najistaknutija ličnost bit će reisul-ulema Mehmed Džemaludin Čaušević koji će iznijeti stav u javnost da se islamsko pravo ne protivi otkrivanju lica žene. Njegove će izjave uzburkati kako svjetovnu i vjersku inteligenciju tako isto i obični narod. Javno su svoje neslaganje iznijeli tradicionalisti: Ali Riza Karabeg (Mostar), Ibrahim Čokić (Tuzla), Ali Raiza Prohić, Sejfulah Proho, Mehmed Handžić, listovi El-Hidaje i Hikmet, kao i Mladi Muslimani, dok su reisoav stav podržali modernisti: Abdullah Bušatlić, Osman Nuri Hadžić, Ibrahim Fejić. Polemika ovih rasprava će se okončati Takrirom koju potpisuje 29 učenjaka iz BiH. Ovaj dokument ne odbacuje reisoavu izjavu o dopustivosti otkrivanja lica muslimanki radi školovanja i u drugim slučajevima šerijatom priznate nužde. U trećem periodu, ova rasprava ulazi u završnu fazu. Od 1947. godine organizovano se vode akcije za skidanje feredže/zara kod muslimanskih žena u kojima učestvuju Antifašistički front žena BiH, te najviši predstavnici IVZ na čelu sa tadašnjim reisul-ulemom Ibrahimom Fejićem koji je mišljenja da pokrivanje lica žene nije vjerski propis i da islam od žene traži pristojno odijevanje i moralnost. Da bi na kraju ove rasprave donesen Zakon o zabrani nošenja feredže/zara u Narodnoj skupštini NR BiH, 27. IX 1950. godine.

Literatura

1. Adil Litfi Čokić, *Prikaz i ocjena rada g. Mehmeda Begovića o njegovom naziranju na islamsku ženu i njen položaj po islamskoj nauci izloženog u njegovoj knjizi*, Tuzla, 1931.,
2. Novi Behar, VII/1928.
3. Ali Riza Karabeg, *Rasprava o hidžabu (krivenje muslimanki)*, Mostar, 1928.
4. Ali Riza Prohić, *Šta hoće naša muslimanska inteligencija*, Sarajevo 1931.
5. Dr. Hamdija Karamehmedović, *Odgovor na pisma "Safijje" hanume*, Naklada Zemana, Sarajevo, 1911.
6. Dr. Mehmed Begović, *O položaju i dužnostima muslimanke prema islamskoj nauci i duhu današnjeg vremena*, Beograd, 1931.
7. Dž. Sulejmanpašić, *Muslimansko žensko pitanje – jedan prilog njegovom rješenju*, Sarajevo, 1918.
8. El-Hidaja, III/1939., br.6-7.
9. Fikret Karčić, *Društveno pravni aspekt islamskog reformizma*, Sarajevo, 1990.
10. Glasnik Rijaseta IZ-e u BiH, br.7-8,
11. Glasnik VIS, br. 4-7/1950,
12. Glasnik VIS, br. 8-10/1950
13. Glasnik VIS, br.1-3/1950,
14. Ibrahim Mehinagić, *Osvrt na brošuru g. dr. Mehmeda Begovića "O položaju i dužnostima muslimanke prema islamskoj nauci i duhu današnjeg vremena"*, Sarajevo, 1933.
15. Jugoslovenski list, X/1928., XIV/1928., XXIV/1928.
16. Službeni list NR BiH, br. 32. (5. X 1950.)
17. Sofija Pletikosić, *Polemika o emancipaciji žene u odbranu muslimanskog ženskinja*, Naklada spisateljke, Opatija, 1911.
18. *Takrir*, Sarajevo, 1928.

Summary الموجز

THE ISSUE OF WEARING NIQAB/VEIL IN DEBATES OF BOSNIAK TRADITIONALISTS AND MODERNISTS IN 20TH CENTURY

Ejub Velić

المناقشات بين البشائقة التقليديين والحدائيين في القرن العشرين حول قضية الحجاب وستر المرأة لوجهها

أيوب فيليتش

In the early 20th century, with the arrival of Austro-Hungarian authorities to Bosnia and Herzegovina, the issue of education of Muslim girls opened the doors to the fifty year-long debate of Bosnian Muslim scholars about Islamic dressing. This debate spread to all layers of Bosnia and Herzegovina's society. The main dilemma facing Bosnian society was: should Muslim girls be allowed to go to school and therefore unveil their face, or should they keep their veil/niqab and stay at home. This debate resulted in a split of opinions of ulema. We had: traditionalists who held religious right more important than right to education by claiming that clothes represent the basic symbol and external display of religion; secular modernists who preferred education because they believed that veils did not fulfill the task of preservation of morality and that they represent an obstacle to adaptation to the "modern times"; and we also had religious modernists who tried to find a compromise which would satisfy both Islamic principles and female right to education. However, the final argument in this debate was delivered by the socialist regime which banned niqab/veil on September 29, 1950.

عرف التاريخ الإسلامي عبر كافة مراحل ارتداء المرأة ملابس تغطي كامل جسدها حتى الوجه، وكان هذا الأمر اعتيادياً في المشرق قبل الإسلام. وفي البوسنة والهرسك، مع وصول الحكم العثماني إليها، التزمت المرأة المسلمة بأحكام الدولة العثمانية المتعلقة باللباس. وهكذا أصبحت العادة، لاسيما عند سكان المدن، أن ترتدي المرأة عند خروجها من البيت ما يسمى بالفرجة (المالية) وتغطي رأسها ووجهها بالخمار الأسود. وفي نهاية القرن التاسع عشر اتخذ هذا الزي شكلاً مختلفاً يتكون من شرشف فضفاض، ويقبله في العربية "الإزار". ومع قدوم الحكم النمساوي الهنغاري، طرحت قضية تعليم بنات المسلمين في المدارس، مما فتح الباب على مصراعيه أمام نقاشات بين العلماء المسلمين في البوسنة والهرسك حول الزي الإسلامي، استمرت خمسين عاماً. عمت هذه النقاشات كافة طبقات المجتمع في البوسنة والهرسك، وكان النقاش أكثر احتداماً حول السماح للبنات المسلمات بالذهاب إلى المدارس الحكومية وكشفهن عن وجوههن، أو أن يتمسكن بالزي الإسلامي ويبقين في البيوت. وقد اختلفت آراء العلماء في البوسنة والهرسك حول هذه القضية، فالتقليديون قدّموا أحكام الدين على التعليم، معتبرين أن اللباس يعبر عن الالتزام الديني وأنه معلم خارجي يبرز ما بداخل الإنسان من اعتقاد. بينما أعطى الحدائيون الأفضلية للتعليم، لأنهم اعتبروا أن الستر لم يحقق الغرض المطلوب منه في حماية الأخلاق، معتبرين اللباس الساتر عائقاً أمام التأقلم مع "العصر الجديد"، وهناك الحدائيون المتديون الذين حاولوا تقديم حل وسط يجمع بين التزام المرأة بأحكام الإسلام وبين حقها بالتعليم. وقد أنتجت هذه المناقشات حول مسألة ارتداء الإزار والخمار حلاً اجتهادياً ينسجم مع العصر الجديد. وفي النهاية، جاء نظام الحكم الاشتراكي في البوسنة والهرسك ليضع حداً لهذه النقاشات ويقول كلمته الأخيرة في ١٩٥٠/٠٩/٢٩ بإصدار قانون يمنع ارتداء الإزار والخمار. الكلمات الرئيسية: تكشف المرأة المسلمة، الإزار، لباس المرأة الإسلامي، علماء البوسنة والهرسك، التقليديون، الحدائيون، الدينويون، الحدائيون المتديون، النقاش.